

AZƏRBAYCANDA KAŞI SƏNƏTİ

Ülkar Ömərova,
Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq
Akademiyasının magistrantı
E-mail: ulker.omerzade@mail.ru

Kökü qədim dövrlərə dayanan keramika sənəti uzun bir tarixi inkişaf yolu keçmişdir. Aparılan arxeoloji qazıntılar sübut edir ki, orta əsrdə Azərbaycanda keramika sənəti geniş yayılıb. Keramikadan təkcə məişətdə yox, həmçinin memarlıq abidələrində də geniş istifadə olunurdu. Bu dövrdə memarlıq abidələrinin dekorunda kaşı xüsusi yer tuturdu. Əsasən məscidlərin, hamamların, sarayların bəzədilməsində əvəzsiz idi. Kaşılar abidənin estetik gözəlliyini artırmaqla yanaşı, eyni zamanda onu xarici təsirlərdən də (yağış, qar) qoruyurdu.

Azərbaycan memarlıq abidələrinin bədii tərtibatında tətbiq olunan kaşılar öz formalarına görə iki böyük qrupa bölünür: dördküncü, adətən frizlərdə haşiyə kimi istifadə edilən kaşılar və divarın geniş hissəsini xalçatək örtən səkkizguşəli ulduz və ulduzlararası boşluqları dolduran xaçvarı kaşılar (1, sah. 43).

Kaşı bəzəklerinde adətən nəbati, həndəsi və kalliqrafik naxışlar üstünlük təşkil edir. Azərbaycan memarlığında kaşılarda XII əsrin ortalarından XIII əsrin əvvəllərinə qədər firuzəyi rənglərdən, XIII əsrin axırı – XIV əsrin əvvəllərində isə tünd-göy, ağ, qara rəngli şirələrdən istifadəyə başlandı. Bununla kaşılarda rəngarənglik artmışdır.

Azərbaycan memarlığında kaşidan istifadənin ilk örnəyi Qırmızı günbəz türbəsidir. Abidə qırmızı kərpicdən tikildiyinə görə belə adlandırılır. Türbə 1148-ci ildə Marağa şəhərində tikilib. Türbədə kaşılardan fasadda həndəsi naxışlarda və kitabələrdə istifadə olunurdu. Türbənin baş fasadında işlənmiş firuzəyi rəngli kaşılar abidənin qırmızı yerliyinə təsir göstərməyib. Əksinə, abidəyə canlılıq gətirmiş, bəzəkli səthlərə əlavə dərinlik vermişdir.

Rəngli kərpic bəzəyinə Səlcuq imperiyasının çox yerində rast gəlinə də, avropalı araşdırıcı C.M.Rocersin müşahidəsinə görə, "bu dekorativ biçimin inkişafına XII yüzilin sonlarında yalnız Azərbaycanda cəhd edilmişdir". Doğrudan da, tutuşdurmalar göstərir ki, həmin çağda Orta Asiya və İran memarlığında bu sahədə elə bir irəliləyiş olmadığı halda, Azərbaycanda XII yüzilin sonlarında kaşı dekorunun texniki və bədii təkamülü baş verir (2, sah. 189).

Kaşının tətbiq edildiyi orta əsr incilərindən biri Mömünə xatın türbəsidir. Naxçıvanda ucaldılmış abidə 1186-cı ildə Məhəmməd Cahan Pəhləvanın sifarişi ilə arvadı Mömünə xatının şərəfinə tikilmişdir. Abidə monumental bir tikili olub özünün mürəkkəb həndəsi-ornamental dekoruna görə xarakterikdir. Türbə üzərindəki ornament abidənin bütün səthini əhatə edir. Naxış şəbəkələri arasındakı boşluqlar belə gəclə doldurulub içində nəbati ornamentlər yonulmuşdur. Türbənin memarı olan Əcəmi Əbubəkr oğlu ornamentlərdə təkrara yol verməmişdir. Səthlərdəki ornamentlər bir-birindən fərqlənir.

Səthlərin həndəsi ornamentinin əsasını çoxuclu ulduz və ondan gedən süvari xətlər təşkil edir. Burada 5, 6, 8 uclu ulduzlara və 6, 8 bucaqlı quruluşlara təsadüf edirik (1, sah. 31).

Türbənin günbəz səthini kaşılar tamamilə örtüb. Memarın adını və inşaat tarixini göstərən kitabələr türbənin qərb səthində, portaldan yuxarıda göstərilmişdir (1, sah. 32).

Tikilidə bütün tağların ətrafı kərpicdən yığılmış kufi xətlə yazılarla tamamlanmışdır. Yazılar həndəsi ornamentlərlə qarışıq işləndiyindən onlardan seçilmir. Türbənin bütün üzələri "Yasin" surəsi ilə əhatələnib. Türbənin yuxarı hissəsindəki qurşağ bütün səthləri əlaqələndirir və orada yerləşdirilmiş kufi xəttin firuzəyi kaşı yerlik üzərində olması kitabə qurşağını binanın əhəmiyyətli bir kompozisiya elementinə çevirir. Buradakı yazıda 2 misralıq sözlər böyük məna kəsb edir:

Biz gedirik, ancaq qalır ruzigar,

Biz ölürik, əsər qalır yadigar!

Firuzəyi kaşılar qırmızı yerlikdə çox effektiv, gözəçarpan görünür.

Orta əsr kaşı ilə bəzədilmiş digər abidələrimizə Pirsaatçay üzərindəki Pirhüseyn xanəqahını (XIII–XV əsrlər), Təbrizdəki Göy məscidi, Bərdə türbəsinə misal göstərmək olar. Bu abidələr içərisində Pirhüseyn xanəqahının kaşıları xüsusilə diqqəti cəlb edir. Abidənin kaşılarının bir hissəsi Ermitajda, bir hissəsi Nizami muzeyində saxlanılır.

Xanəqahın kaşı bəzəklerinin ən gözəl hissəsini panelin yuxarisını (yerdən 1,6 sm hündürlükdə) 11 metr uzunluğunda haşiyələnən 30 dördbucaqlı kaşı hissələri təşkil edir (4, sah. 22).

Kaşılar rənginə görə ağ, yaşıl, firuzəyi, mavi rənglərlə şirələnib. Üzərində müxtəlif nəbati naxışlar, həmçinin kalliqrafik yazılar həkk edilmişdir. Kaşılarda dini yazılarla bərabər, şeirlərə də rast gəlinir. Şərqşünaslar bu şeirlərin Xaqani Şirvaniyə və Cəlaləddin Rumiyə məxsusluğunu təsdiqləyirlər (4, sah. 22).

Həmçinin bu kaşılar üzərində bir çox heyvan fiqurları da yerləşdirilmişdir. Diqqətlə nəzər yetirsək, hər kaşının necə gözəl və zövqlü bir şəkildə işləndiyinin şahidi olarıq. Rəssamın işlədiyi kaşılardan forması, kompozisiyası, istifadə etdiyi boyalar bir-biri ilə tam uyğunluq təşkil edir.

Pirhüseyn xanəqahının kaşılarının bir xüsusiyyəti də ondan ibarətdir ki, o zaman Azərbaycanda əsas etibarilə kəsmə kaşı tətbiq edildiyi halda, bu binanın kaşı bəzəyi əvvəlcə müəyyən naxışlar formasında çəkilib üzəri şirələndikdən sonra böyük təbəqələr şəklində bişirilmiş kaşı növündəndir. Belə kaşılar böyük parçalar halında olduğu üçün quraşdırılması kəsmə kaşıya nisbətən daha asanlıqla başa gəlirdi (1, sah. 38).

Xanəqahın kaşı bəzəklerinin öyrənilməsində görkəmli rus

şərqşünası V.A.Kraçkovskayanın böyük rolu olmuşdur (3, sah. 142).

Kaşıları ilə göz oxşayan digər məşhur abidələrimizdən biri də Təbrizdəki Göy məsciddir. Bu məscid 1465-ci ildə Təbrizdə Nemətulla Bəvvab oğlu tərəfindən tikilib.

Göy məscid başlıca olaraq özünün fasad və interyerlərinin nəfis və ecazkar bəzəkləri ilə şöhrət tapmışdır. Abidənin dekorunda keramik bəzəklərdən istifadə edilmişdir. Hansı ki bu bəzəklərin iki növü vardır. Onlardan birincisi kaşı lövhələr, ikincisi isə xırda, standart formada kəsilmiş mozaika tipli kaşı bəzəyindən ibarətdir (1, sah. 37).

Əvvəlki dövrün kaşıları ilə müqayisədə burada kaşılardan nəbati naxışları tünd-göy yerlik üzərində verilmişdir. Məscidin tərtibatında tünd-göy rəngin bütün çalarlarına müraciət olunub.

Həmçinin məscidin kaşı bəzəklərində saxsı qabların üzərində tətbiq olunan cızma texnikasından istifadə edilib (4, sah. 22).

Bundan əlavə, kaşılar üzərində nəbati naxışlarla bərabər, bir çox yazılara da rast gəlmək mümkündür. İlk baxışdan bu yazılar nəbati naxışlardan seçilmir.

XIV əsrdə Təbrizdə olmuş İbn Batuta bu şəhərdəki abidələrin bədii keramik dekorlarının Əndəlisin və Şimali Afrika memarlığında kaşı bəzəklərindən üstünlüyünü qeyd edib (1, sah. 37).

Göy məscidin kaşıları ona dünya şöhrəti gətirmişdir.

XIV əsrə aid məşhur abidələrdən biri də Bərdə türbəsidir. İkiqülləli türbənin günümüzdə ancaq bir qülləsi qalıb çatmışdır. Türbə yeraltı və yerüstü hissələrdən ibarətdir. Yerüstü hissə 3 əsas memarlıq bölgüsündən ibarətdir: daşdan hörülmüş kürsülük, dairəvi gövdə və çadırvarı günbəz. Kürsülükdən başlayaraq yuxarıdakı haşiyəyə qədər 8 metr yarımlyq bir hissəni örtən və firuzəyi kaşı ilə kərpicin əlaqələndirilməsindən yaranan bir kompozisiyadan əmələ gələn kitabə 200 dəfədən artıq "Allah" sözünü naxış şəklində təkrarlayır. Türbənin gövdəsini örtən yazılı səthdən sonra ornament, daha sonra bir metr hündürlüyündə geniş kitabə qurşağı yerləşir. Kitabənin yeri qara rəngli kaşidan, yazılar isə ağ rəngli kaşılardan quraşdırılmışdır.

Ədəbiyyat:

1. Rasim Əfəndiyev. Azərbaycan incəsənəti. Bakı–2007.
2. Qiyasi C. Nizami dövrü memarlıq abidələri. Bakı–1991.
3. Rasim Əfəndiyev. Azərbaycan incəsənəti dünya muzeylərində. Bakı–2009.
4. Rasim Əfəndiyev. Azərbaycan dekorativ tətbiqi sənətləri. Bakı–1976.

Резюме

В Азербайджане керамика широко используется не только в быту, но также при украшении архитектурных памятников. В средние века особое место в декоре памятников занимал глазурованный кирпич. В качестве примера можно показать знаменитые памятники того периода с применением глазурованного кирпича – это Бардинский мавзолей, Мавзолей Момине Хатун, Мавзолей Пиргусейна, Голубая мечеть. В качестве орнамента на глазурованном кирпиче широко использовались геометрические фигуры, росписи, каллиграфические надписи.

Ключевые слова: глазурованный кирпич, декор, памятник, мавзолей.

(1, sah. 35).

Sultaniyyədə yerləşən Olcaytu Xudabəndə türbəsi də öz kaşı bəzəkləri ilə nəzəri cəlb edir. 1307–1313-cü illərə aid türbənin memarı təbrizli Əli şah olmuşdur. Olcaytu Xudabəndə türbəsinin daxili bəzəklərində gəcdən oyma və kaşı ilə örtülmüş son dərəcə zəngin təsvirlərə malik ornament quruluşu ilə diqqət çəkir. Kaşı mozaikasından baştağın fasad hissələrində, tağların timpan girintilərində, staktik üstü frizlərdə istifadə edilib.

Orta əsrlərdə kaşı bəzəklerinin müxtəlifliyinə görə Şeyx Səfi kompleksi xüsusi yer tutur. Kompleks memarlıq quruluşunun yüksək bədii xüsusiyyətləri ilə bərabər, kaşidan düzəldilmiş nəbati ornamentlərinin və daxili tərtibatının zənginliyi ilə də müstəsna abidədir. Abidənin bəzəklerinin müxtəlifliyi digərlərindən fərqlənir. Kaşılar gül-çiçək, heyvan və quş rəsmləri ilə bəzədilmişdir.

Kaşılar içərisində güldən ətrafında simmetrik bir halda üz-üzə dayanmış iki tovuz quşu rəsmi diqqəti cəlb edir. Kompleksdəki kaşılardan rəsmləri dekorativ bir üsulla ifa edilərək daha çox boyakarlıq sənətinə andırır (4, sah. 74).

Bu kompleks bir neçə əsr ərzində təmirə və yenidənqurmaya məruz qalıb.

Orta əsr Azərbaycan keramikasında islam dininin təsiri ilə kaşılar üzərində həndəsi-nəbati, kalliqrafik təsvirlər geniş yer almışdır. Təbii ki, Quranın canlıların təsvirini qadağan etməsi buna böyük təsir göstərmişdir. Azərbaycan memarlığı təkcə formasına görə yox, eyni zamanda dekorun zənginliyi və özünəməxsusluğu ilə digər ölkələrin abidələrindən fərqlənir. Memarlıq abidələrində kaşı bəzəklərindəki ornamentlər ümumi kompozisiya ilə uyğunluq təşkil edir. Həmin səbəbdən bəzəklərə müxtəlif nöqtələrdən, məsafələrdən baxdıqda kompozisiya öz bütövlüyünü, rəngarəngliyini itirmir. Bu da bir daha sübut edir ki, abidələrdəki kaşılardan hazırlayan rəssamlar olduqca təcrübəli, incə zövqə malik sənətkarlar olmuşlar. ♦

Summary

Ceramics was not only used in the family life, but also in decorating the architectural monuments in Azerbaijan. During medieval times, glazed brick played a special role in decorating. The following are examples which glazed brick was used for: Momine Khatun Mausoleum, Bards Mausoleum, Pir Huseyn Khanqah, Blue Mosque etc. Glazed brick was mainly used for geometric and calligraphic ornaments.

Key words: glazed brick, decor, monument, mausoleum.